

Milline on hea termin?

Mari Vaus, vaneterminoloog
Eesti Keele Instituut | EKI

Oskuskeel ja üldkeel (1)

Üldkeel

- suhtluses, kirjanduses, ajakirjanduses ja mujal kõnes ja kirjas üleüldiselt kasutatav ning mõistetav keel
- kasutatakse vanusest, ametist, haridusest, elupaigast olenemata
- sõnad on üldtuntud ja lauseehitus lihtne

Oskuskeel

- erialasel suhtlemisel kasutatav keel, mida kasutatakse teaduses, kunstis ja muudel aladel
- seotus mingi eriala, valdkonnaga
- jaguneb eri alade oskuskeelteks
 - nt meditsiinikeel, õiguskeel
- terminivara

Oskuskeel ja üldkeel (2)

LIVE 97

Teaduskommunikatsiooni konverents 2021

TeaMe+   Eesti Teadusagentuur
Estonian Research Council

SYNLAB

EUROPE'S NUMBER ONE
MEDICAL DIAGNOSTICS PROVIDER

KUIDAS TOODETEST ARU SAADA

LABORATOORNE DIAGNOSTIKA TAVAINIMESELE

- HEMATOLOOGILINE UURING HEMOGRAMM 5-OSALISE LEUKOGRAMMIGA (B-CBC-5Diff)
- PROSTATASPETSIIFILINE ANTIGEEN
- VITAMIIN D 1,25-OH
- HOLOTRANSKOBALAMIIN (ERÜTROTSÜÜTIDEST)
- VERESEERUMIST, VEREPLASTMAST
- PAASTUVERI
- SARS-CoV-2 IgG (KVANTITATIIVNE, QN)
- ÜLDVEREPILT
- EESNÄARMEVÄHI RISKI ANALÜÜS / NAINE KÄSKIS
- VITAMIIN D
- B12 AKTIIVNE/ RAKUSISENE / TAIMETOITLASTE ANALÜÜS
- VEENIVERE ANALÜÜS
- SÖÖMATA-JOOMATA VEREPROOV
- KORONAVIIRUSE ANTIKEHAD

Gerly Kedelauk (SYNLAB) „Kuidas laboratoorset diagnostikat atraktiivseks teha?“

Termin

- Termin ehk oskussõna on erialast mõistet tähistav, täpselt piiritletud tähendusega sõna või sõnaühend.
- Üldkeeles on sõnadel tavaliselt laiemad tähendused ja rohkem sünonüüme kui oskuskeeles, kus terminitel on kindlamad tähenduspiirid.

Mida uue termini loomisel silmas pidada?

Enne uue termini loomist tuleks veenduda, et mõistet tähistav termin on tõesti puudu, st

- heita pilk juba olemasolevatesse terminiallikatesse
- vaadata üle valdkonda reguleerivad tähtsamad dokumendid, õigusaktid
- vajadusel ja võimalusel suhelda kolleegidega, võtta ühendust ekspertidega, terminikomisjonidega (kontaktid leiab Sõnaveebist <https://sonaveeb.ee/collections>), erialaliitudega, riigiasutustega

Kui on selge, et uus termin tuleb luua, siis

- määrata valdkond
- jälgida ega samakujuline termin pole juba teises tähenduses kasutusel mõnes teises või külgnevas valdkonnas
- teha selgeks mõiste sisu
- jälgida kuhu paigutub mõiste mõistesüsteemis, kuidas haakub nt ülem- ja alammõistetega

Mõistesüsteem

- Mõisted paigutuvad süsteemi ja on omavahel seotud.
- Iga pilveliid on kindel **mõiste** – kui kõrgel asub, kui paks, millest koosneb, mis sademeid toob – ja kuulub pilvede mõistesüsteemi.
- Kõiki neid mõisteid tähistavad **terminid**.

Mõelda võiks ka põhisõna juurde moodustuva sarja ühtsele vormistusele:

nt pilved

Pilvedel on kindlad liigid, mis on paigas rahvusvahelise liigituse järgi.

- I. Ülemised pilved 1) kiudpilved 2) kiudrünkpilved 3) kiudkihtpilved
- II. Keskmised pilved 4) kõrgrünkpilved 5) kõrgkihtpilved
- III. Alumised pilved 6) kihtrünkpilved 7) kihtpilved 8) kihtsajupilved
- IV. Vertikaalsuunas arenevad pilved e konvektsioonipilved 9) rünkpilved 10) rünksajupilved e äikesepilved

- Kõige parem viis mõistete sisu kokkuleppimiseks on nende **defineerimine**.

Geofüüsikas seletatakse pilve mõistet nii: Maa atmosfääris hõljuvate väikeste veepiiskade ja jääkristallide kogum

Milline on hea termin? (1)

- ühetähenduslik – tähistab ainult üht mõistet
- täpne – eristub teistest mõistetest
- selge – annab hästi tähenduse edasi
- läbipaistev – sisu aimatav ka ilma definitsioonita
- väljendab mõnda mõistele iseloomulikku tunnust
- süsteemne – kuulub keele- ja mõistesüsteemi
- nii lühike kui võimalik (ja nii pikk kui vajalik), kusjuures täpsus on olulisem kui lühidus
- ei pea tingimata olema üks sõna ja võib olla ka tegusõna

Milline on hea termin? (2)

- meeldejääv
- kergesti hääldatav
- sobiv tuletiste saamiseks, moodustusalus
- lihtsasti tekstides kasutatav
- juurdunud (võimalusel)
- ajakohane
- otsetõlget pigem vältida, rahvusvahelisi sõnu ei pea tingimata vältima

Termini vormiline külg (1)

ÜKSIKSÕNAD

1. lihttüvisõnad (nt vints)
2. tuletised (nt laadur)
3. liitsõnad (nt ventilatsioonirest)

SÕNAÜHENDID

(nt füüsilisest isikust ettevõtja)

Termini vormiline külg (2)

1. Lihttüsõnad

Uudistüvede oskuskeelde tuleku teed

- **teistest keeltest laenamine**

nt inglise keelest tüvi *print* - selle varal arvutiala terminid printima, printimine, printer, laserprinter

- **tehisloome**

nt raal

- **tüve ülevõtmine eesti keele mõnest muust allkeelest**

nt meerik

Termini vormiline külg (3)

2. Tuletised

- Sõnade moodustamist mingi kindla süsteemi alusel on peetud väga oluliseks (seadmeid ja riistu märkida eranditult ur-tuletisega, nt kuivatur; jätta -ja ainult isikuliiteks, nt vedaja).
- Kunstlikult loodud tuletised ei lähe tihti käibeleva ja ei juurdu.

Mõned näited asjatute pakkumuste kohta:

mälumängija, mälumängur -> mälur; taaraladu -> taarala; vaatamisväärsus ehk huviväärsus -> vaatam; ettekandega esineja ehk ettekandja -> kõnur; palgasõdur -> julgur

Termini vormiline külg (4)

3. Liitsõnad

Termin ei pea olema üks sõna. On liitsõnu, mis koosnevad väga mitmest tüvest.

- Neljatüvelised liitsõnad

nt nelikantpeapolt, umbrohutõrjevahend, vaherahuläbirääkimised, tööriistalukksepp

- Viietüvelised liitsõnad

nt kauglaskesuurtükivägi, raudteeülesõidukoht, allmaaraudteejaam

Selgus on oluline.

nt ketaspapilõikamismasin -> ketasnoaga papilõikemasin

Liitsõna piiritleb oma tähenduse tihti selgemini kui tuletis.

Termini vormiline külg (5)

Sõnaühendid

- ei tohiks olla kohmakas või sisaldada üleliigseid terminikomponente

nt lepingujärgselt makstav tasu → lepingutasu, igakuuline preemia → kuupreemia, seeriaviisiline tootmine → seeriatootmine, abi õigusalastes küsimustes → õigusabi

- liikumine lühiduse ja kompaktsuse poole, kus

- sõnaühendist saab liitsõna

nt korduvad uuringud → kordusuuringud, külmalt töötleva → külmtöötleva

- liitsõnast või sõnaühendist tuletis

nt valgendav aine → valgendi

- tuletise, liitsõna või sõnaühendi kõrvale või asemele võib tulla lihttüvisõna

nt plastiline mass → plastmass → plast

Üldkeelee ja oskuskeelee erinevused (1)

Nimetavaline ja omastavaline liitumine

nt laastkatus, õhkjahutus, loomteraapia, gaaskeevitus, elektriravi

nt laastukatus, gaasikeevitus, elektriravi

- Oskuskeeles on sõnu liites materjali, ainet või vahendit märkivat esiosa liidetud valdavalt nimetavaliselt
- Üldkeeles kasutatakse sageli omastavalist liitumist, sest tüüpiline eesti liitsõna on omastavas käändes esiosaga, aga näeb nii nimetavalist kui ka omastavalist liitumist

vt lisaks Maire Raadiku artiklit EKI teatmikus: Nimetavaline ja omastavaline liitumine oskuskeeles
<http://193.40.33.167/teatmik/nimetavaline-ja-omastavaline-liitumine-oskuskeeles/>

Suur ja väike algustäht

nt hämpširi lammas, šetlandi poni, uelsi poni, jorkširi terjer, aberdiini-anguse veis, tori hobune, saksa lambakoer, herefordi veis, euroopa piison, lusitaania teetigu

nt Hampshire'i lammas, Shetlandi poni, Walesi poni, Yorkshire'i terjer, Aberdeeni-Anguse veis, Tori hobune, Saksa lambakoer, Herefordi veis, Euroopa piison, Lusitaania teetigu

- Oskuskeeles (nt zooloogias ja loomakasvatuses) on tavaks kirjutada loomanimetustes ja loomatõunimetuste kohanimeline täiend väikese algustähega ja mugandatud kujul, üldkeeles suure algustähega ja mugandamata kujul
- Isikunimed on loomatõugude nimetustes alati suure tähega (nt Prževalski hobune)

Üldkeelee ja oskuskeelee erinevused (2)

Tuletusliite valik vahendinimetustes

- Oskuskeeles on taotletud vahetegemist töötava inimese ja töövahendi vahel, tähistades esimest liitega –ja (nt arvestaja, loendaja, mõõtja), teist liidetega –i, –r, –el, –ts, –k (nt arvesti, loendur, mõõtur, mõõtel, mõõdik). See põhimõte ei ole absoluutne ning ja-liitelisi vahendinimetusi leiab sõjandusest (miinipilduja, hävitaja), matemaatikast (astendaja, nurgapoolitaja) ja mujaltki.
- Rööpsetest vahendinimetustest, nagu topsihoidja ja topsihoidik, telefonihoidja ja telefonihoidik, mõjuvad oskuskeelsemalt ik-liitega sõnad.
- Kinnistunud nimetusi, mis on käibel nii üld- kui ka oskuskeeles, pole põhjust muuta, näiteks teha võtmehoidjast võtmehoidikut või järjehoidjast järjehoidlit.
- Teine lugu on uuemate mõistetega, kus keelendite kuju alles varieerub. Nende puhul on võimalik kaaluda, kas konkreetsesse teksti sobib pigem üldkeeles levinud ja-tuletis, nagu paberi-, telefonihoidja, või oskuskeeleele omasemaks peetud ik-tuletis, nagu paberi-, telefonihoidik.

vt lisaks Maire Raadiku artiklit EKI teatmikus: Tuletusliite valik vahendinimetustes
<http://193.40.33.167/teatmik/tuletusliite-valik-vahendinimetustes>

Metafoor

- olulisim ja levinuim kõnekujund, ühe mõiste asendamine teisega sarnasuse alusel, nii et tekib asekujutus; sisuliselt varjatud võrdlus
- metafoori eesmärk on teha mõisted paremini arusaadavaks

nt **salaamimorfologia** (“morfologia” on keemias levinud termin, mis tähistab ülesehitust või struktuuri. Kui lisada “morfoloogiale” eesosi, saame määrata morfologia tüüpe. Salaamimorfologia on morfologia alaliik, mis viitab kindlat tüüpi materjali ülesehitusele. Vorstiga on see seotud väljanägemise poolest.)

vt lisaks Mari Vaus, Kairi Janson. [EKI keelekool: salaamist, mida süüa ei saa](#). Postimees 4.09.2021

nt ava külge ehituses on **põsk**, nt aknapõsk, uksepõsk

nt buldooseri hõlma laiend on **kõrv**

nt puidurike, mis avaldub sisse sooninud koore kräsulise, keskelt kahele poole laskuva joonena, kannab nimetust **kulmud**

nt **nina** märgib mis tahes eseme eesmist, tihti etteulatuvat osa, nt laeva, paadi, lennuki, kinga, saapa, suusa nina, neeme tipp on maanina

nt vanad mõõtühikud **jalg** ja **küünar**

nt torutermin **põlv**

Läbipaistvad ja läbipaistmatud terminid

- Et vältida negatiivset seost, ei tohiks WHO juhtnööride alusel uusi haigusi nimetada kohtade, loomaliikide, ametite või inimeste järgi (vrd seagriip, leegionärihaigus). Nimetustest võiks välja jääda hirmu tekitavad epiteedid nagu “surmav”, “tundmatu” või “epideemiline”.

nt COVID-19, kus “CO” märgib “koroonat”, “VI” viirust, “D” haigust (*disease*) ja “19” haiguse ilmnemise aastat

- **kreeka ja ladina tüvesid sisaldavad mõistenimetused**

nt farüngiit, apenditsiit, entsefaliit, dermatiit – esimene pool sõnast viitab konkreetse kehaosa nimetusele ja *iit*-lõpp märgib meditsiinis, et tegu on põletikuga

- **isiku nime järgi loodud mõistenimetused (eponüümid)**

nt Tourette'i või Aspergeri sündroom – avastaja nimi ei anna meile infot sündroomi olemuse kohta, mistõttu ei oska me neid ka mõistesüsteemi teiste diagnooside kõrvale paigutada

- **kohanime järgi loodud mõistenimetused**

nt Ebola viirushaigus, Siiami kaksikud

- **tähti ja numbreid sisaldavad mõistenimetused**

nt S- või C-kujuline skolioos – tähed on abiks, et probleemi olemust mõista: S-kujulise skolioosi korral on lülisammaskõverdunud S-tähe, C-kujulise skolioosi puhul C-tähe sarnaselt

nt A- ja B-viirushepatiit, I ja II tüüpi diabeet – tähtedest ja numbritest pole abi haiguse eripära mõistmisel

Termini läbipaistmatust võib pidada ka tema tugevuseks, kuna selliste terminite puhul peavad keelekasutajad sisuliselt meeles pidama kogu definitsiooni. Seega muutuvad tähenduse piirid paradoksaalselt eriti täpseks ja tegelikult veel täpsemaks kui läbipaistvate terminite puhul.

vt lisaks Mari Vaus, Kairi Janson. Kui kõige tähtsam on silmale nähtamatu. Ilmub ajalehes Postimees 28.05.2022

Kasutuspõhisus

- oskuskeelekorpused
- täistekstotsingud

vt Riigi Teataja <https://www.riigiteataja.ee/index.html>, Eur-Lex <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>

- terminiallikad

vt EKI lehel terminoloogia rubriigist <https://portaal.eki.ee/tegevusvaldkonnad/2470-terminiallikad.html>

vt Eesti Keeletoimetajate Liidu aastaraamat 2021, lk 16–21, Kairi Janson, Mari Vaus [*In vitro* rakuvaba transkriptsioon ehk Kui teksti vallutavad terminid](#)

Terminitöö ja terminiloome eesti keeles

Eesti Keele Instituudi tänapäeva eesti keele osakond

- täiendatakse terminibaasi Esterm (<https://termin.eki.ee/esterm/>), 7 keelt, rohkem kui 50 valdkonda, alguses tõlkepõhine
- keelenõuanne (tel 631 3731 ja <http://keeleabi.eki.ee/>), keelekorraldajad annavad küsijaile muu keelenõu hulgas ka termininõu: aitavad leida baasidest ja sõnastikest termineid ja luua uusi, aitavad anda terminile sobiva keelelise kuju
- osaletakse terminikomisjonide töös

Euroopa Liidu institutsioonid

- täiendatakse IATEt (<https://iate.europa.eu/>), kõik ELi liikmesriikide keeled, kõik valdkonnad, tõlkepõhine

Terminoloogiaprogramm

- igal aastal üle 30 terminikomisjoni (<http://www.terminologia.ee/toetatud-komisjonid/>), täiendatakse Ekilexi (<https://ekilex.ee/>) ja läbi selle ka EKI keeleportaali Sõnaveeb (<https://sonaveeb.ee/collections>), kus on juba üle 100 terminibaasi ja oskussõnastiku, valdkondade kaupa tehtav terminitöö

Iseseisvad koostajad

- Tiiu Ereht, [Terminiõpetus](#). Tartu Ülikool. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007
- [EKI teatmik](#). Eesti õigekeelsuskäsiraamat. Toimetaja Peeter Päll. Koostanud Peeter Päll, Maire Raadik, Ülle Allsalu, Katrin Hallik, Katre Kasemets, Margit Langemets, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Tiina Paet, Lydia Risberg, Arvi Tavast, Mari Vaus. Tallinn: Eesti Keele Instituut 2022
- Gerly Kedelauk (SYNLAB) „[Kuidas laboratoorset diagnostikat atraktiivseks teha?](#)“ Teaduskommunikatsiooni konverents „Alternatiivsed meetodid teaduskommunikatsioonis“ 11.11.2021
- Mari Vaus, Kairi Janson. [EKI keelekool: salaamist, mida süüa ei saa](#). Postimees 4.09.2021
- EKI ühendsõnastik 2021. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb 2021.
- Koolisõnastikud 2005–2010

Aitäh kuulamast ja
kaasa mõtlemast!

Mari Vaus mari.vaus@eki.ee

Mis keeles,
see meeles

